

5. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
6. Хрестоматія по вниманию / Под ред. А.Н. Леонтьева. – М.: Узд-во МГУ, 1976. – 305с.

УДК: 159.922.761:376.38.

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗНМ

Гріньова О.М.

кандидат психологічних наук, доцент

Гроза О.С.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ ім. М.П. Драгоманова

У статті вивчаються проблеми особистісного розвитку дітей з вадами мовлення. Представлено результати теоретичного аналізу й експериментального дослідження особливостей особистісного розвитку дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення.

В статті вивчаються проблеми личностного розвитку дітей з порушеннями мовлення. Представлені результати теоретичного аналізу та експериментального дослідження особливостей личностного розвитку дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення.

The problems of preschool children personal development are researched in the article. The results of theoretic analysis and experimental investigation of personal development's special features of elder preschool children with general speech dissability are represented.

Ключові слова: особистість, особистісний розвиток, самооцінка, тривожність, мотиви, загальне недорозвинення мовлення, дошкільний вік.

Ключевые слова: личность, личностное развитие, самооценка, тревожность, мотивы, общее недоразвитие речи, дошкольный возраст.

Key words: personality, personal development, self-estimation, uneasiness, motives, general speech dissability, preschool age.

На сучасному етапі розбудови Української держави одним із пріоритетних завдань системи освіти є формування молодого покоління українців з високим рівнем самоактуалізації, духовних цінностей, моральності, особистісного розвитку в цілому. Важливим аспектом даної проблеми є вивчення феномену особистості на різних вікових етапах її становлення. Дошкільний вік є найбільш сензитивним для формування пізнавальних процесів, емоційно-вольової та особистісної сфер психіки.

Засвоєння життєвого досвіду дитиною, формування у неї світогляду, системи ціннісних орієнтацій, побудова життєвих планів відбувається в процесі мовленнєвої і немовленнєвої діяльності в умовах активної взаємодії з дорослими і однолітками.

Психолого-педагогічні дослідження переконливо засвідчують важливу роль спілкування з однолітками у формуванні особистості дитини і її взаємин з іншими дітьми (Л.І.Божович [1], С.П.Нечай [8]). Порушення спілкування і пов'язане з ним негативне емоційне самопочуття дитини з вадами психофізичного розвитку часто призводить до непродуктивного формування міжособистісних стосунків. Наявність мовленнєвого дефекту, його усвідомлення і, як наслідок, фіксація на дефекті, часто негативно впливає на формування особистості дитини і її стосунків з значущими іншими. Оскільки особистісний розвиток дитини може відбуватись лише в соціумі, в умовах її спілкування з іншими людьми, то наявність у дитини дефекту мовлення, специфіка її міжособистісних стосунків зумовлює наявність ряду особливостей в формуванні особистості дитини з різними вадами мовлення, в тому числі – і з загальним недорозвиненням мовлення. Так, О.А.Слинько відзначає, що несформованість засобів спілкування може бути головною причиною несприятливих стосунків в групі однолітків. Особистість дітей з мовленнєвою патологією формується в умовах своєрідного розвитку унаслідок наявного дефекту [10].

І хоча проблема особистості широко вивчалась в роботах медиків, педагогів, психологів, проте особливості розвитку особистості дитини з вадами психофізичного розвитку в корекційній педагогіці і спеціальній психології, зокрема – в логопсихології, вивчаються лише в роботах окремих вчених. Хоча є деякі дослідження в роботах таких авторів, як Л.С.Виготський, який відзначав, що у дітей з вадами мовлення виникають порушення у формуванні особистості, труднощі соціальної адаптації, порушення взаємодії з соціальним середовищем.

Ж.І.Шиф підкреслювала, що однією із загальних закономірностей аномального розвитку є зміни в розвитку особистості дитини в цілому. Особливостями такої особистості є знижений фон настрою, астеничні прояви, іпохондричність, тенденція до обмеження соціальних контактів, низька самооцінка, тривожність, легкість виникнення страхів. Такі порушення, як правило, виникають при неправильному сімейному вихованні і у випадках неправильного підходу в навчанні [12].

Аналіз теоретичних робіт провідних фахівців в галузі логопедії та спеціальної психології дає можливість констатувати наявність лише незначної кількості досліджень, присвячених вивченню окремих аспектів особистісного розвитку дитини з загальним недорозвиненням мовлення. Ряд авторів (Т.Н.Волковська і Г.Х.Юсупова [2], А.І.Захаров [4], В.А.Калягін [5], І.І.Мамайчук [7]) підкреслюють, що особистісний розвиток дітей з вадами мовлення відрізняється від становлення особистості дітей з нормальним розвитком мовлення. У роботах авторів акцент ставиться на вивчення різних структурних компонентів особистісного розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення.

Так, у роботах В.А.Калягіна значна увага приділяється проблемі формування ціннісних орієнтацій дітей з вадами мовлення. Автор зазначає, що головними цінностями таких дітей є зоров'я і подолання власного дефекту). Також автор досліджує проблеми формування статусу і самооцінки дітей з загальним недорозвиненням мовлення (яка, згідно з автором, є значно нижчою, ніж у дітей без вад мовлення) [5].

У дослідженнях Т.Н.Волковської і Г.Х.Юсупової [2] значна увага приділяється проблемам тривожності й інших негативних станів (фрустрації, невпевненості в собі, негативізму), які виникають у дітей з загальним недорозвиненням мовлення через переживання власного дефекту, порушення комунікативної взаємодії. Подальша розробка даної проблеми представлена в роботах А.І.Захарова, який переконливо доводить, що формування високого рівня тривожності, в першу чергу – самооцінної, а також інших негативних симптомокомплексів емоційної сфери дітей з загальним недорозвиненням мовлення в старшому дошкільному віці зумовлює підвищену емоційну виснажливості цих дітей, а також низький рівень здатності протистояти стресу. Тому навіть ті діти, у яких до моменту вступу до школи дефект мовлення було повністю виправлено, частіше, ніж діти без вад мовлення, проявляють невротичні реакції, мають нижчу самооцінку і є менш успішними в навчанні й міжособистісній взаємодії, ніж діти, які в дошкільному віці дефекту мовлення не мали [4].

Доведено, що порушення мовлення також впливають і на міжособистісну взаємодію дитини, на формування її самосвідомості й самооцінки. Так, О.А. Слинко відзначає, що несформованість навичок спілкування у дітей з загальним недорозвиненням мовлення може бути головною причиною їх неуспішності в міжособистісній взаємодії у групі однолітків [10].

Предметом спеціальних досліджень Г.В.Чіркиної та Т.Б.Філічевої є особливості комунікативної сфери й ігрової діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Виявлені авторами особливості мовленнєвого розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення (труднощі морфологічного, синтаксичного, логіко-синтаксичного й композиційного характеру) зумовлюють порушення комунікативної взаємодії, що проявляється в зниженні потреби дітей в спілкуванні, низькому рівні сформованості комунікативних навичок, особливостях поведінки (низька зацікавленість у контактах, невміння орієнтуватися в ситуації спілкування, негативізм), що, в свою чергу, призводить до гальмування їх особистісного розвитку в цілому [11].

Таким чином, можна констатувати, що не всі аспекти психічного розвитку розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення вивчені однаковою мірою. Найбільш розробленою є проблема міжособистісної взаємодії дітей з загальним недорозвиненням мовлення та проблема формування у них комунікативних навичок. Натомість проблема особистісного розвитку дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення є недостатньо дослідженою, хоча цей аспект і має свою специфіку і високу соціальну значущість. А це, в свою чергу, зумовлює необхідність проведення експериментальних досліджень специфіки формування особистості у дітей з загальним недорозвиненням мовлення.

Для виявлення особливостей особистісного розвитку у старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення та дітей з нормальним розвитком мовлення було проведено експериментальне дослідження. Метою констатувального експерименту було обрано вивчення особливостей особистісного розвитку в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня в порівнянні з однолітками з нормальним розвитком мовлення.

У основу дослідження було покладено принципи, які одержали своє теоретичне обґрунтування в наукових працях Л.С. Виготського [3], Р.І.Лалаєвої [6], Ю.В.Рібцун [9] та ін., а саме:

- принцип добровільності участі в експериментальному дослідженні припускає особисту згоду дитини і її батьків як законних її представників на участь у психологічному обстеженні;
- принцип наукової обґрунтованості психодіагностичних методик вимагає того, щоб вони були валідними, достовірними і надійними, тобто давали такі результати, яким можна цілком довіряти;
- принцип якісного аналізу одержуваних результатів дослідження вимагає від експериментатора не тільки

визначити рівень і ступінь виразності досліджуваного психологічного процесу або стану, але й дати їхню якісну інтерпретацію;

- діяльнісний принцип спрямований на проведення психологічного обстеження в контексті тієї діяльності, що доступна дітям дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями (ігрова, предметно-практична, зображувальна);
- принцип врахування якісних вікових новоутворень слугує підставою для вивчення дитячих страхів і тривожності в аспекті періодизації емоційних новоутворень в дошкільному віці;
- принцип корекційної спрямованості висновків, отриманих у ході експериментального дослідження вимагає узагальнення результатів проведеного експерименту з метою подальшої розробки та впровадження психокорекційної програми.

Проведення констатувального експерименту передбачало вирішення наступних завдань:

- сконструювати, обґрунтувати й апробувати комплекс психодіагностичних методик для виявлення структурних компонентів особистісного розвитку старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення;
- вивчити психологічні особливості особистісного розвитку у дітей з загальним недорозвиненням мовлення: особистісні якості старших дошкільників, особливості формування мотивів та потреб, самооцінки, усвідомлення дітьми у старшому дошкільному віці моральних норм та правил, а також співвідношення пізнавальних і ігрових мотивів у дітей;
- на основі співставлення результатів дослідження виявити специфічні психологічні особливості особистісного розвитку у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в порівнянні з однолітками, що розвиваються нормально.

Завдання констатувального експерименту було реалізовано за допомогою психодіагностичних методик в відповідності з визначеними основними структурними компонентами особистісного розвитку старших дошкільників. Для виявлення особистісних якостей дітей ми використовували проєктивну методику "Дім-дерево-людина" Дж.Бука в модифікації Н.Ф.Бурлачук і С.М.Морозова. Визначення мотивів і потреб дошкільників проводилось за допомогою методики Л.С.Собчик "Тест кольорових виборів". Для дослідження самооцінки нами було використано методику "Сім сходинок", розроблену В.Г.Шур. Вивчення усвідомлення дітьми моральних норм дослідження проводилось за допомогою методики "Закінчи історію" Р.Р.Калініної. Особливості співвідношення пізнавального або ігрового мотивів у дітей було виявлено за допомогою методики "Послухай казку" Н.І.Гуткіної. Дослідження проводилось на базі спеціальних ДНЗ №176, №9 для дітей з вадами мовлення і ДНЗ №39 м. Києва. У дослідженні взяли участь 70 дітей, з них 46 дітей з ЗНМ III рівня і 24 дитини без вад мовлення.

Згідно з результатами проведеного експериментального дослідження було виявлено, що розвиток особистості старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення в порівнянні з дітьми з нормальним розвитком мовлення має значні відмінності. Так, за проєктивною методикою "Дім-дерево-людина" було виявлено, що в групі дітей з нормальним розвитком мовлення лише у окремих досліджуваних виявлено високий рівень розвитку таким симптомокомплексів, як "Тривожність", "Ворожість", "Агресивність", що пов'язано з індивідуальними особистісними особливостями цих дітей. В групі дітей з вадами мовлення у значній кількості досліджуваних виявлено високий рівень прояву симптомокомплексів незахищеності (67,39%), тривожності (86,95%), власної меншовартості (60,87%), труднощів спілкування (91,30%) і, як наслідок, - недовіри до себе (58,69%). Сукупність усіх цих якостей, на нашу думку, зумовлює виявлення у переважній більшості дітей з вадами мовлення середнього (84,78%) і у 17,39% дітей – високого - рівня фрустрації. Як показує практика, рівень фрустрації у дітей часто збільшується при переході з дошкільного навчального закладу до початкової школи і, як наслідок, може призвести до ще більшого загострення негативізму й фіксованості на дефекті.

Формування значної кількості негативних симптомокомплексів особистісних якостей у дітей (високої тривожності, недовіри до себе, почуття меншовартості) з загальним недорозвиненням мовлення зумовлює особливості становлення їх самооцінки. Так, згідно з результатами методики "Сім сходинок", було виявлено, що серед дітей з загальним недорозвиненням мовлення у 39,13% опитуваних самооцінка є високою, у 21,74% - середньою, а у 39,13% дітей – низькою. При цьому в групі дітей без вад мовлення досліджуваних з низьким рівнем самооцінки не виявлено, до середнього рівня самооцінки зараховано 41,67%, до високого рівня самооцінки – 58,33% опитуваних. Такі результати відповідають віковій нормі, оскільки в старшому дошкільному віці в нормі самооцінка дітей є середньою або високою, що зумовлюється недостатнім розвитком самокритичності.

Важливим структурним компонентом особистісного розвитку дитини є мотиви. Одним з центральних новоутворень старшого дошкільного віку є формування пізнавальних мотивів. Становлення цього феномену є важливою передумовою подальшої успішності дитини в навчальній діяльності й засвоєння нею навчальної діяльності як провідного типу діяльності. Співвідношення ігрових та навчальних мотивів у дітей з загальним недорозвиненням мовлення ми вивчали за допомогою методики "Послухай казку" Н.І.Гуткіної. Згідно з результатами проведення даної методики, було виявлено, що у переважній більшості дітей з нормальним

розвитком мовлення (80,43%) виявлено високий рівень сформованості пізнавальних мотивів. У 19,57% дітей цієї групи – середній. Дошкільників з низьким рівнем розвитку пізнавальних мотивів в групі дітей з нормальним розвитком мовлення не виявлено. У значної кількості дітей з загальним недорозвиненням мовлення III рівня рівень сформованості пізнавальних мотивів є низьким і переважають ігрові мотиви (65,22% досліджуваних). У 35,78% дітей з загальним недорозвиненням мовлення рівень розвитку пізнавальних мотивів є середнім. Дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення з високим рівнем сформованості пізнавальної мотивації не виявлено. На нашу думку, такі результати зумовлюються тим, що з подоланням у дітей з загальним недорозвиненням мовлення в старшому дошкільному віці мовленнєвого дефекту у них відбувається розвиток комунікативних потреб і потреби в активній міжособистісній взаємодії, а саме – ігровій. А це, в свою чергу, зумовлює домінування у дітей з загальним недорозвиненням мовлення ігрових, а не пізнавальних мотивів і інтересів. Це зумовлює необхідність проведення спеціальної роботи психологів дошкільних навчальних закладів для дітей з загальним недорозвиненням мовлення з метою активізації формування у них пізнавальних мотивів.

З метою виявлення сформованості у дітей моральних норм ми використовували методику “Закінчи історію” Р.Р.Калініної. Згідно з результатами проведення даної методики було виявлено, що у переважній більшості дітей з нормальним розвитком мовлення рівень моральних уявлень є високим (37,5%) і середнім (42,85%). Лише у окремих дошкільників рівень сформованості моральних уявлень відповідає низькому. Результати діагностики дітей з загальним недорозвиненням мовлення в порівнянні з дітьми з нормальним розвитком мовлення мають деякі відмінності. Так, у дітей з загальним недорозвиненням мовлення, на відміну від дітей, які не мають дефекту мовлення, значно нижчим є рівень сформованості моральних уявлень по відношенню до інших людей (тобто, дітям часто важко відповісти на питання, як саме повинен поводити себе герой казки чи оповідання в конфліктній ситуації, чи є вчинок героя позитивним, негативним, чи має і позитивні, і негативні прояви). На нашу думку, такі результати зумовлюються тим, що, оскільки загальне недорозвинення мовлення зумовлює обмеження мовленнєвої діяльності дитини, і, як наслідок, - обмеження комунікативних можливостей, то це зумовлює і гальмування розвитку у дитини почуттів, в тому числі моральних, засвоєння яких відбувається лише в процесі міжособистісної взаємодії дитини, шляхом наслідування. Проте у дітей з вадами мовлення виявлено вищі показники сформованості вимог до власної моральності в порівнянні з дітьми без мовленнєвих вад. На нашу думку, одержані експериментальні дані пояснюються тим, що у дітей з загальним недорозвиненням мовлення III рівня в старшому дошкільному віці в результаті ефективної роботи логопедів з подолання дефекту мовлення зростає потреба в комунікації й міжособистісній взаємодії. Тому такі діти є менш егоїстичними й більше, ніж діти без вад мовлення, готові поступитись своїми інтересами заради організації спільної діяльності в мікрогрупах, зокрема – ігровій.

Рівень особистісного розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення і дітей без вад мовлення нами було визначено за результатами проведеного діагностування структурних компонентів даного феномену. У цілому, згідно з результатами проведеного дослідження, було встановлено, що хоча в особистісній сфері психіки дітей з загальним недорозвиненням мовлення виявлено деякі позитивні риси (активний розвиток ігрової мотивації, і, відповідно, - активізація потреби в міжособистісній взаємодії, зокрема – ігровій, високий рівень розвитку моральних почуттів, нижчий рівень егоїзму), проте в цілому рівень особистісного розвитку у дітей з загальним недорозвиненням мовлення в порівнянні з дітьми з вадами мовлення є значно нижчим. Так, серед дітей з без вад мовлення у 42,85% опитуваних рівень особистісного розвитку відповідає високому, у 42,85% - середньому, і лише у окремих дітей з нормальним розвитком мовлення виявлено низький рівень особистісного розвитку, що зумовлено несприятливою ситуацією в сім'ї, а також глибокими емоційними проблемами цих дітей. В групі дітей з загальним недорозвиненням мовлення досліджуваних з високим рівнем особистісного розвитку не виявлено. Натомість у 32,61% дітей рівень особистісного розвитку в цілому є середнім, у 67,39% - низьким.

Це зумовлює необхідність впровадження спеціальної корекційно-розвивальної роботи психологів дошкільних навчальних закладів з дітьми з загальним недорозвиненням мовлення з метою оптимізації їх особистісного розвитку. Нами було розроблено авторський тренінг з активізації особистісного зростання дітей з загальним недорозвиненням мовлення. Основними методами тренінгу обрано рольові та ділові ігри, проєктивні малюнки, елементи музикотерапії, казкотерапії, психогімнастики тощо. Тривалість авторського тренінгу складає 2 місяці. Апробацію тренінгової програми було проведено на базі ДНЗ №176 для дітей з вадами мовлення м. Києва.

Результати проведення формувального експерименту підтвердили можливість активізації особистісного розвитку дитини засобами активного соціально-психологічного навчання при дотриманні наступних спеціальних умов:

- врахування клінічних проявів захворювання, а також соціально-психологічних і педагогічних факторів;
- використання арттерапевтичних методів психокорекції в поєднанні з ігровими прийомами;
- включення вихователів, логопедів, батьків (матерів) у психокорекційний процес і зміна їхнього ставлення до

соціальних можливостей дітей.

Після проведення авторського тренінгу було проведено повторне діагностування особливостей особистісного розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення, яке показало високу ефективність розроблених занять. Так, у дітей було виявлено значне зниження тривожності та інших негативних симптомокомплексів за методикою "Дім-Дерево-Людина", підвищення самооцінки і зростання пізнавального інтересу, що підтверджується результатами наших спостережень за дітьми під час тренінгу, відгуків їх батьків та вихователів.

Таким чином, отримані результати контрольного експерименту дозволяють стверджувати, що запропонована тренінгові програма є високоефективною і сприяє активізації особистісного зростання дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, гармонізації емоційного й соціального розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. — М., 1972. С –7-44.
2. Волковская Т.Н., Юсупова Г.Х. Психологическая помощь дошкольникам с общим недоразвитием речи. М.: Наука, 2004. – 198 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. - М.: Просвещение, 2000. - 365с.
4. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков: Анамнез, этиология и патогенез. - Л.: Медицина, 1988. – 214 с.
5. Калягин В.А. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Калягин, Т.С.Овчинникова. — М.: Академия, 2006. — 320 с.
6. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи.— СПб.: СОЮЗ, 2001. – 216 с.
7. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. - СПб.: Речь, 2006. - 400 с.
8. Нечай С.П. Адаптація дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музично-театральної діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08. - Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2001. — 21 с.
9. Рібцун Ю.В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ // Дефектологія : Наук.-метод. журн. - 2006. - № 1. - С. 44-48.
10. Слинько, О. А. К изучению проблемы межличностных отношений дошкольников с нарушениями речи // Дефектология. — 1992. — № 1. — с.62-67.
11. Филочева Т.Б., Чиркина Г.В. Изучение детей с общим недоразвитием речи в специальном детском саду. // Журнал «Дефектология». - 1985. - №6. – С. 12-18.
12. Шиф Ж.И. Психология глухих детей. – М.: Советский спорт, 2006. – 448 с.

159.922.761-056.264

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ ІЗ ЗАЙКУВАТИМИ ДІТЬМИ

Кондратенко В.О.

кандидат педагогічних наук, доцент

Мороз О.О.

Інститут корекційної педагогіки та психології

НПУ імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається питання психокорекції та психотерапії як один із напрямів корекції мовлення дітей із заїканням.

В статье рассматриваются вопросы психокоррекции и психотерапии как одного из направлений коррекции речи у детей из заиканием.

This article deals with a problem of psychological correction and therapy as one of the sectors of speech correction children with stuttering.